

TÓTH LÁSZLÓ

Határokon innen és túl

*Kor- és kórtörténeti adalékok Oláh János és egy nemzedék portréjához**

Oláh János hét évvel volt idősebb nálam. Gyakorlatilag így, a rend szerint, nem is kellett volna egyugyanazon nemzedékhez tartoznunk... de hát, fellépésünk idején, az 1960-as évek népi demokratikus rendje szerint nem ment éppen minden a valódi rend szerint... Magyarországon sem, ahol Oláh Jánosék néztek szembe e *renddel*, s az én pályakezdésemhez kereteket adó Csehszlovákiában sem. Bár mi, *fiatalabb* határon túliak, az aktuális társadalmi-politikai légkör 1960-as évek közepétől tapasztalható oldódása miatt némiképpen szerencsésebb helyzetben voltunk Oláh János *késleltetett* nemzedékéhez, s általában az erősen akadályozott és szabályozni kívánt magyarországi nemzedéki indulásokhoz képest. S ha a mi indulásunk Csehszlovákiában egy szerencsésebb társadalmi-történelmi pillanatra esett is, mint az övék a még ez időben is az 1956 utáni megtorlások nyűgeit és következményeit viselő Magyarországon, az 1968. augusztusi szovjet megszállást követően nemsokára már a mi hátunkon is nekihevíült táncot kezdtek jární a pártos *bunkók*. Ráadásul, jóllehet a pálya nehézségeivel épp szembenézni kezdő-készülő magyar költő- s íróifjoncok voltunk mind, s elvben ugyanannak a magyar irodalomnak a részei, a dolgok állása és a kelet-közép-európai politikai *ötágú* csillagállása szerint mégis *más-más magyar irodalomba* tartoztunk. E helyzet okainak és megnyilvánulási formáinak részletes taglalására most nincs terünk, a lényeg, hogy erdélyi magyar barátunk és nemzedéktársunk, Gálfalvi György is csupán 1980-ra nyugtázhatta egyik nekem címzett levelében, hogy úgy látja, „a határokon túli magyar irodalom számbavétele [Magyarországon] végre természetes kerékvágásba zökkent”. Addig? A „csehszlovákiai”, „romániai”, „jugoszláviai” magyar megkülönböztető címkével jelenhettünk csak meg a magyarországi lapokban – ha megjelenhettünk –, s volt rá példa, hogy rangunkat bár így akaratlan is jócskán megemelve, azok *világirodalmi* rovatában. Sőt hamarabb voltunk itt magyar nyelven publikáló „csehszlovák” (!) írók, mint a csupán a *magyarországi magyar irodalom* részére fenntartott fogalomnak számító magyar irodalom részei, de például még az 1970-es évek elején is megtörtént, hogy az egy magyarországi irodalmi rendezvényre igyekvő délvidéki Tolnai Ottót és társait a magyar hatóságok visszaküldték a határról. Továbbá, az évtized derekán, egy,

* Rövidített formában elhangzott a 2019. november 6-án Budapesten, a Petőfi Irodalmi Múzeumban megrendezett Oláh János-konferencián. *A szerk.*

akkor már a határon túli magyar irodalmaknak szánt esten hivatalos meghívó híján azok turistaként épp Magyarországon tartózkodó képviselői vehettek csak részt, s ugyanezen okból, a csehszlovákiai magyar írókat az épp a magyar állam vendégszeretetét élvező szlovák Emil Boleslav Lukáč – mellesleg a magyar irodalom jeles fordítója – képvisel(het)te csak (s akkor a káprálatjai vagy a nyugati magyar írókat még szóba sem hoztuk). Vagyis irodalmi hadállásaink kivívása mellett zömmel nemzedékünknek még – néhány idősebb pályatársunk belátását is bírva – úgymond „az irodalmi nemzetegyesítés” harcát is meg kellett vívnia. Azaz gyakorlatilag a mi nemzedékünknek adatott meg az 1948-as korszakforduló után először, hogy egyfajta természetes érdeklődéssel fordulhassunk egymás felé Kárpát-Hazánk különböző régióiban. Magyarországon ez a kezdeményező feladat nem kis mértékben Oláh Jánosék – az „elérhetetlen föld”-esek – csapattestének jutott. S tulajdonképpen ez a kölcsönös *határtalan* érdeklődés eredményezte az *Elérhetetlen föld* költőinek meghívását az akkori csehszlovákiai magyar fiatalok nyári ifjúsági táborába is, és hozta el néhányukat – Oláh Jánost, Utassy Józsefet s talán Kiss Benedeket is – a magyar irodalom egybetartozásának képviselőiben Kéméndre közénk (aminthogy erdélyi és délvidéki írók, alkotók is voltak ott). Amiért persze hazájukban, az akkori Magyarországon még egyáltalán nem járt nekik dicséret, sőt, a hatalom – ahogy János mondta egyszer egy interjújában: a szolgálkat s nem önálló alkotókat kereső „helytartói kultúrpolitika” – szemében tovább növelték vele roszpontjaik számát. Azaz bár fiatal, pályájukat kezdő költőkként ismertük meg egymást, de már az első pillanatban közös – és közösségi – gondok és rokon gondolatok kapcsoltak minket egymáshoz. Így János után – aki Kéméndről velem jött fel Pozsonyba, s akkori albérletemben találva szállásra ismerkedett a várossal s velünk néhány napot –, valamivel későbbtől, már Rózsa Endre a Móránál, Péntek Imre az Életünknel, vagy Utassy és Mezey Katalin is a *szoros* szövetségeseink közé tartozott, figyelve egymás verseit, publikációit, egyéb mozdulatait – azaz számon tartottuk egymást, tudtunk egymásról. Ez az érdeklődés vitt el például 1970-ben az Egyetemi Színpadra, János első színművének, a *Kenyérpusztítóknak* az előadására is, mellyel kapcsolatban elkerülhetetlen megjegyezni, hogy a János már e „Játékában” felbukkanó, a – Jánosi Zoltán kifejezéseivel: – „társadalmi világ kelepce-struktúrájában” vergődő „antihőseinek”, „igaz célok nélkül vergődő kreatúráinak” kiúttalan történetét a magyarországi abszurd meghonosodásának (meghonosításának) kezdetéhez sorolom. De ő is élénken követte, hogy mi *történik* például a pozsonyi Irodalmi Szemlében, ahol egyik levele szerint élete addigi legjobb, „marha jó” minősítéssel illetett Graham Greenenovelláját olvashatta még 1969-ben, s ő tekintette feladatának intézni azt is, hogy néhányan Szlovákiából is részt vehessünk a fiatal magyar(országi) írók – mert ez a kettő egyet jelentett akkoriban – az időben tervezett lillafüredi találkozásán. Persze, nem vehettünk, mert a miskolci tanács illetékese szerint akkoriban még ez nem volt módi, s főleg nem a rend, s még csak válaszra sem méltatta őt. De Já-

nossal kapcsolatban további személyes emlékem eleven és széles körű filozófiai, művészetelméleti, szociológiai érdeklődéséről is tanúskodó könyvtára, ráadásul világirodalmi tájékozódásuk a legfrissebb áramlatokat és kísérleteket illetően is naprakész volt, azaz – mondja később ő maga valahol – látóköriük „sokkal tágabb volt, mint amilyenek később a kritika beállítani igyekezett”. S az ő közvetítésével ismertem meg a romániai és a jugoszláviai magyar irodalom néhány kikerülhetetlen, ám felénk akkor még nem ismerhetett alkotóját (mindenekelőtt Szilágyi Domokos addigi köteteit), mint ahogy – említettem – közénk is a magyarság *széleivel* való kapcsolatkeresés kíváncsisága (belső késztetése), az ő szavaival, „az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai nemzedéktársak írásaiban megszólaló hangzatok” vonzása hozta el őt, őket már annak idején. Őket: a Kilenceket, akik – mint Király László írta róluk – már akkor sem „a mézes-madzagos, ámító világ napos oldalán sétálgattak [...] *odaát*”, mint ahogy – fogta be a képbe magamagát s erdélyi nemzedéktársait a kolozsvári költő – „*ideát* én magam sem virágesőben próbálgattam legjobb társaimmal, szakadék szélén, a lehetetlennek tűnő egyenes testtartást”. Miként, tegyem hozzá, mi sem, Pozsonyban, sőt az újvidéki Új Symposion egyes lapszámjai sem kerülhették el a feljelentéseket, betiltásokat, hiszen régióinkban a hatalmat lényegében ugyanazok a rugók működtették, s mi – írtam hajdan én is valahol – „(kelet-)közép-európai (kis) népek, népcsoportok egymás történelmében”, egymás történeteiben is a magunkéra ismerhettünk...

Hiszen ha puha, vagy *puhuló* diktatúrában is, de *diktatúrában* éltünk anno mind; Jánosék költőcsoportja, a Kilencek épp bemutatkozó antológiájuk kiadásával próbálkozott mindenfelé, de minduntalan a velük – nem idomulókkal – szemben ellenséges hatalom vastag falába ütköztek (még a magánkiadásától is eltiltották őket), de elbuktak különböző lapkezdeményeik is. S bár a mi versantológiánk, az *Egyszemű éjszaka* Csehszlovákiában a szovjet – és magyar – tankok által eltiport 1968-as eszmék hátszelével és társadalmi közegében még éppen megjelenhetett, de viták, támadások kereszttüzebe kerültünk vele, s ami fölöttébb jellemző és fájdalmas volt: épp Magyarországon tiltották be, már a boltokba kerülésének másnapján kivonva azt a forgalomból. Ebben az értelemben tehát mindegy volt, határon innen vagy túl, a határokat itt is, ott is főleg abban érzékeltük, hogy időnként megálljt parancsoltak egyik-másik természetesnek hitt elgondolásunknak, törekvésünknek, célkitűzésünknek. Van Jánosnak egy döbbenetes korabeli kétsofára, mely a *Szövegkísérletek* ujjgyakorlatainak harmadik darabjaként jelent meg anno, és pedig: „Amit hazudok, / az a hazám”, mely tökéletes rögzítése annak a tragikus helyzetérzékelésnek, melyben nemzedékünk életérzéssé is válható alapélményét is megfogalmazódni láttuk. Mely alaphelyzetből a kiutat egyedül csak az azzal való állandósult dacos szembefeszülés, a határok szüntelen tágitásának nem lankadó heroizmusa, a negatívum aktívumra váltásának sorozatos terheléspróbája jelenthette, amire közülünk Oláh János pályafutása, élete, életműve adja a legfényesebb példát. Ide, ebbe a sorba tartozik például az az 1970-es évek eleji, a ma-

gyar fővárosból a szlovákba küldött levele is, melynek határokon átnyúló kezdeményezése szerint antológiát szerveznek fiatal közép-európai költők verseiből – a *nemzet Európája* mellett már akkor a „nemzetek Európájára” is figyelve –, s ehhez kérte tőlem cseh és szlovák poéták verseit. Az elképzelésből *természetesen* (?) akkor még nem lett (nem lehetett) semmi, mint ahogy annak a „Kárpát-medencei magyar irodalmi antológiának” a tervéből sem, melyre szintén szövetkezni szerettek volna. Mindez azonban jól mutatja azoknak a törekvésenek a kezdeteit, gyökereit, melyek később, csak évtizedek múltán, magunk mögött hagyva a diktatúra útvesztőit és nyűgeit, és előttünk a demokrácia útvesztőivel és nyűgeivel teljesedtek, teljesedhettek ki János pályáján. Így például amikor az 1990-es évek közepén az épp (identitás)válságba került, és általa új utak és elgondolások felé terelt, Magyar Napló Európai Figyelő című kelet-közép-európai és világirodalmi összeállításainak, vagy az ugyancsak általa kigondolt évenkénti antológiasor mára sajnálatosan abbamaradt, *Az év műfordításai* címet viselő köteteinek – de a lapnak a *határtalan* magyar irodalom alkotóit bemutató Nyitott Műhely rovatának – előzményeit keresem, akkor ezeknek a réges-régi, özönvizek előtti tájékozódó mozdulatoknak és ennek az akkoriban egyedülüknek számító antológiaterveknek, miként Oláh János összes fiataalkori kezdeményezésének is eszembe kell jutnia.

És pontosan ez az, amiről lényegesnek gondolom beszélni Oláh János életműve kapcsán ezen a tanácskozáson, mely egyúttal arra is bizonyíték, hogy barátunk – évekkel halála után is – változatlanul köztünk él és továbbra is nem lankadó lendülettel *teszi a dolgát*. Ahogy egész életében tette – árnyékban, fényben – egyszerűen *hideg* eltökéltséggel és *heves* odaadással. Mert költőnk, írónk, esszéistánk, közírónk, közgondolkodónk nemcsak műteremtő, hanem közösségteremtő ember is volt világeletében, hisz tudvalevően már csapatuk bemutatkozó antológiájának kezdeményezése és igen-igen kedvezőtlen körülmények közti frontharcos véghezvitele is az ő nevéhez fűződik, aki lapokat, kiadókat, intézményeket, antológiákat, egyéb megjelenési lehetőségeket, s további közös programokat és közösségi tereket teremtett és hagyott örökül számunkra. De lehet, kicsit méltatlan is, ha a közösségkereső és közösségteremtő emberről előbb emlékezem meg itt, mint az alkotóról: a költőről és az íróról, ám ugyanilyen méltatlan lenne, ha csak másodsorban szólnánk az előbbiről. Mert ki tudná cáfolni például, hogy a közösségteremtés is alkotás, hogy a közös cselekvés határainak tágításához és lehetőségeinek bővítéséhez is *alkotómunka* szükségeltetik? Nála pedig különösen szorosan összefonódik, egyenesen megbonthatatlan egységet képez a kettő, s csak együtt, egyforma súllyal lehet említeni az ő esetében őket. Mégis, sajátossága az is, hogy bár költőként indult, és sokak számára ma is az (magam is így vagyok vele), mégis – alig van verseskötete; bár bemutatkozó verseskönyve, az 1971-es *Fordulópont* nem sokkal követte antológiájukat, szépprózai köteteinek száma mindenestre meghaladja azokét. Ami azért van, azért lehet így, mert ha abból indulunk ki, hogy a vers inkább személyes műfaj, a vallomása, a próza pedig inkább a válasz-

kereső történetanalíziséké, esetleg mégis ez, a problémafeltárás és -elemzés állt inkább közel(ebb) alkotához, személyiségéhez? Ezt eldönteni persze irodalomtörténeti, -értelmezői feladat, nem a hozzám hasonló egyszeri olvasó dolga...

Csoportos bemutatkozásuk annak idején tudvalevően az ő verséről, az *Elérhetetlen földről* kapta a címét. A vers ma, megírása után bő fél évszázaddal ugyanolyan eleven, ugyanolyan érvényes – s ezt ritka versről, műről lehet elmondani –, mint volt a maga idejében; magam legalábbis akárhányszor közeledtem hozzá eddig, mindig más oldalról mutatta (mutatja) magát. Az ecói „nyitott mű” érzékeltes példája, nincs lezárható, véglegesíthető jelentése, értelmezése, az idő és a világ változásával együtt változik maga is, és kerül a mindenkori olvasói stratégiák, tapasztalatok szerinti új és új értelmezői horizontok előterébe. A természeti világ („barnasisakos dombok”), az ember alkotta tárgyi környezet („ezüst balta”; „fehér ház”), a társas lét („beszélgettünk”) hármasságát a végtelen tükre elé emelve veszi benne szemügyre, míg a vers utolsó sora ezt a tapasztalati világot transzcendálja és nyitja ki a végtelen felé („a domboldal száraz füvei közül / néztük a robogó fellegeket”). És szembetűnő még a vers dísztelensége, díszítetlensége, puritánsága, fegyelmezettsége is. Ami nemcsak a verseire – legtöbb írására jellemző (színműveire és prózáira is): a fegyelmezettségük, szikárságuk. Oláh János úgy ír (verset is, de nemcsak azt), mintha fémet kalapálna (mintegy kovács felmenőitől kapott örökségként), s bármily „engedetlen a vas” (akár idézett opusában), végül el kell nyerve eltervezett alakját, formáját, értelmét, jelentését. Tőzsér Árpád szavaival: „Ritkán azonos annyira költő a verseivel, mint Oláh János”, akinek „érdes versei mindig az anyag, a társadalom, az erkölcs mozgásait képezték le valamilyen formában”, amihez hozzátenném, hogy „légszomjas” szövegei a transzcendens felől is rendre értelmezhetők, illetve egyúttal egy érzékek feletti valóságba is áttemlik figyelmes olvasójukat (gondolok itt most például az első kötete, a *Fordulópont* szaggatott ritmusú, több hangfekvést is megidéző címadójára, számos versének látszólag szenttelen helyzetelemző és önértékelő objektív lírájára, de az olyan kései megrázó opusaira is, mint – találomra kikapva közülük néhányat – a *Titkok léte*, az *Isten horga* vagy *A nemlét dallama* című búcsúénekei is).

Hetvenedik születésnapján verssel köszöntöttem őt (*Ősz van. Alszik a gangon*), egy őszi hangulatképpel (összel született ő is, akárcsak én), s azt szerettem volna vele érzékletessé tenni, amikor az ember elkezd lassan az időből *kioldódni*. Amikor az ember még változatlanul szűkebb és tágabb környezetét fürkészi, de belül, titokban, talán a *nemlét kalandjára* is készül már. Most mégsem gondolom érvényesnek rá kis(ded) tízorosomat. Oláh János ugyanis, említettem előbb is, velünk maradt az időben. Az egész élete azzal telt, hogy hitt abban, hogy az emberek képesek megtalálni a másokéival *közös* történeteiket; s ezekért a közös történetekért dolgozott mindvégig, ezeknek volt a számontartó krónikása, ezek éltették s adtak neki erőt világlétében. Azok a fórumok is, melyeket közösségi ihletésből, s ma már talán régmódinak tűnő közéleti szenvedéllyel létrehozott (s megint csak ke-

vesek nevéhez köthető annyi országos, sőt határokon is átnyúló kezdeményezés, mint az övéhez) – lapok, könyvkiadók (közéjük számítva az úgyszólván kéziratot Remetei Kéziratokat vagy a KÉZirat Kiadót is), folyóirat-összeállítások, irodalmi magazinok és évente kiadott értékszemlélő antológiák (*Az év versei; Az év novellái*; korábban *Az év esszéi* és *Az év műfordításai* is), de ő álmodta s szervezte meg a vers egyik legfontosabb költészet napi intézményesítését (a *Versmaratonokat*) is, teremtett könyvesboltot, online könyvkereskedést, szerkesztők, szerzők és szervezők nemzedékeit indította el –, végletesen és végzetesen megosztott világunkban szintúgy ezeket a közös történeteket kívánva szolgálni, ösztönözni. A maga egyéni módján. Ahogy antológiai társa, Péntek Imre jegyezte fel róla: „irodalompolitikus volt, anélkül, hogy a politikusi székhelyeket koptatta volna”, aki „a megbízást nem felülről kapta”, hanem úgymond a plebstól: „a kéziratokon pepeselőktől”, s akinek (egyik) legfőbb érdeme, hogy egy másik alternatíva felmutatásával sikerült megtörnie „az irodalomban kialakult kánon monopóliumát”. Igaz is: a kánon – ettől a „szótól kiütést kapok” szisszent fel János egy interjújában, mert „az irodalom megerősökölésének szándékát” érezte benne, mert szerinte az irodalom „értékrendszereket” kikristályosító folyamat, márpedig a kritikusoknak, irodalomtörténészeknek, mondja, ezekre kellene figyelniük, „nem pedig durva agresszióval és tudatlansággal – hiszen a félresöpört műveket el sem olvassák – a saját és az őket fizető politikai érdekcsoportok szája íze szerinti kánon fabrikálásával”, s másutt is megismételve, hogy „nem agresszív kánonalkotásra volna ma szükség”, hanem „figyelmes olvasásra és értelmezésre”.

Azt gondolom róla, hogy nemzedéktársai közül formailag, tematikailag s világszemléletének nyitottságával az egyik legsokszínűbb életmű az övé. Az elfáradástól, elszürküléstől megóvta az őt mindig új és új ismeretek felé hajtó kíváncsisága, nagyfokú tudásvágya, azaz – amint egyik újabb keletű versében, a *Nem kérek kegyelmet* című opusában olvasható – az „ismerd meg, ami ismeretlen, / arról is tudj, ami tudhatatlan!” parancsolata.

Erős, konok, kemény ember volt világeletében, a mindig mindennel megküzdők közül (nemhiába élt hosszú időn át a sport világában is), aki csak egy dologra volt képtelen: a munkát abbahagyni, feladni, ami reá kiszabott, s elvonulni, pihenni. Mélyről jött, sokszor és sokat volt lent, de amikor feljebb került, annak sem tulajdonított különösebb jelentőséget, és ugyanaz maradt, mint korábban volt. Csak még többet és még eltökéltebben dolgozott, még többet vállalt magára. S ezen, ma már látjuk, láthatjuk, a halála sem változtatott semmit (példa rá újabban a nevét viselő, fiatal szerkesztőket nevelni hivatott ösztöndíj is) – a munkája *ezentúl is* ugyanannyi s ugyanaz. Hisz János változatlanul itt tervezget s dolgozik velünk – igaz, már bennünk.